

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

Алла АКСЬОМ

НЕДОСПІВАНА ПІСНЯ: М. ШПАК, О. ДЕСНЯК, М. ГАЙДАБУРА

Наше минуле й наше сьогодні зв'язані між собою незримим мостом пам'яті. Нетлінну пам'ять для наших нащадків зберігає Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України у документах про життєвий шлях і творчість українських майстрів слова Миколи Шпака, Олекси Десняка, Михайла Гайдабури, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни на початку 1942 р., у розквіті молодості та таланту, не дописавши свої твори, не здійснивши мрій, недоспівавши своєї солов'їної пісні. 2009 року усім їм виповнилося б 100 років.

Архівний фонд поета Миколи Шпака (ф. 784, оп. 1) налічує 49 од. зб. (справ). До його складу входять рукописи та машинописи віршів, листи, матеріали до біографії, образотворчі матеріали та ін. Микола Іполитович Шпак (Шпаківський) народився 23 лютого 1909 р. в с. Липках на Житомирщині (нині – Попільнянський р-н) у селянській родині. Старий садівник Іполит заохочував старшого сина до саду, розкривав перед ним незбагненну красу й велич природи. Професія батька вплинула на хлопця, прищепила йому на все життя велику любов до чарівної прирпінської природи, де зелень полів і блакить неба так чудово поєднуються з перелісками Житомирщини, що далі на захід переходять в масиви поетичних дібров Волині. Мріяв Іполит Шпак, аби син закінчив агрономічну школу і продовжив його справу.

Коли у Липках відкрилася дворічна сільськогосподарська школа, одним із перших її учнів став Микола Шпак. Юнацьку уяву заповнили прочитані твори Т. Шевченка, І. Франка, О. Пушкіна, М. Лермонтова. Під їхнім впливом Микола і сам почав віршувати. У цей же час він виявив неабиякі малярські здібності, які привели його у 1927 р. у Київську художньо-індустріальну профшколу, куди був зарахований до “безплатної категорії”. Пізніше Шпак навчався в Київському сільськогосподарському інституті. І тут не полишав своїх поетичних вправ. І нарешті одного разу з кількома віршами прийшов до Київської філії “Молодняка”.

Підтриманий товаришами, Микола Шпак почав друкуватися на сторінках газет, журналів; згодом став редактором літературної сторінки газети “Молодий більшовик”. Селянин з діда-прадіда, добре знаючи

© Алла Аксьом, 2009

сільське життя і побут, поет у перших віршах звертався до своїх витоків. У 1928–1929 рр. з'явилися друком його поезії “Вибирала плоскінь”, “Квітує жито”, “Гей, піду до клубу я”, “Сонце злотаву міць”, “Вечір”, що увійшли до другої збірки його творів. Уже перші вірші Миколи Шпака відзначалися свіжістю світосприймання, бадьорістю, любов'ю до життя, щирістю почуттів. Велику роль у сприйманні всієї гама кольорів природи відіграли, мабуть, живописні студії поета, які він ніколи не полишав. Коли тільки випадала нагода, Микола охоче брав етюдник і йшов, як він говорив, “на побачення з красунею природою”. Віра Єніна, з якою здружився поет на пленері, згадує: коли помітила юнака з картоном у руках, мало не випустила мольберт від здивування – що за фарби! Здавалося, невеличкий картончик розправився від того сонячного живопису. Хоч не вистачало міцного рисунка, “але фарби він відчував так тонко, що міг видавати з тих немудрих цільних тюбиків, що були в етюднику, несподівано цікаві сполучення кольорів”². Під час фашистської окупації альбоми і етюди М. Шпака, як і багато віршів, втрачено...

У довоєнні роки значно розширилися творчі інтереси письменника. Поруч з лірикою М. Шпак багато уваги приділяв роботі над поемами, писав твори для дітей. Він був батьком трьох дітей, що не могло не позначитися на його творчості. В доробку митця є твори, розраховані саме на юного читача. Це, зокрема, ліричні мініатюри “Журавлики-журавлі”, “Вечір”. Поема “Щастя” також якоюсь мірою було розрахована на них. Цьому ж читачеві адресовано твори “Сон Захарка” і “Казка про лютого царя та мудру вдову”, які набули чималої популярності і неодноразово видавалися після війни³.

В останні передвоєнні роки увагу М. Шпак займався перекладацькою роботою. Поет ставив собі завдання не лише познайомити читачів з творами авторів із інших країн, а й збагатити власне поетичне слово, надати йому більшої гостроти, викинченості. Він перекладав російські народні пісні, поезії О. Полежаєва, М. Огарьова, І. Нікітіна, М. Некрасова, В. Маяковського, Я. Купали, К. Хетагурова, М. Гарцмана⁴.

Перегортаючи рукописні аркуші частково уцілілого архіву М. Шпака, натрапляємо на багато заміток, зарисовок-заготовок майбутніх поетичних творів. Чимало ще творчих задумів виношував поет, багато планів хотів реалізувати. Проте, вони залишилися нездійсненими. Почалася Друга світова війна.

З групою письменників (А. Малишко, А. Шиян, М. Шеремет, С. Воскресенко, Л. Первомайський) Микола Шпак поїхав до Тернополя, у розпорядження політвідділу Південно-Західного фронту. Звідти частину з них відрядили в різні військові і армійські газети, а решту направили у резерв політвідділу фронту (м. Полтава). Старшим призначили М. Шпака. “Як він на рвався на фронт, на передову, але поки що мусив виконувати доручену йому справу”, – писав поет Микола Шеремет⁵.

Війна з перших днів гартувала своїх бійців, і новим, досі не знаним у поведінці і характері здавався друзям М. Шпак у ці дні. М. Шеремет згадував: “Людина м’якої, лагідної вдачі, одягнувши шпалу на петлиці, одразу переродилась. Він став суворим і вимогливим”. Один із письменників у листі додому в ті дні жартома писав: “У нас кінчилося мирне життя. Щодня бомблять, наближається фронт. Але гадаю, що буду живий, якщо не “постраждаю” від Миколи Шпака – страшно строгий він у нас начальник...”⁶.

Після Полтави М. Шпак деякий час перебував у Харкові. А потім повернувся до Києва і став активним учасником оборони столиці. Разом з письменниками О. Десняком, Ю. Корецьким працював в редакції армійської газети. “Там я його і зустрів, – писав М. Шеремет, – в дні війни, уже рвались ворожі міни на Сталінці, а в приміщенні оперного театру друкувалася військова газета”⁷. Він брав участь в атаках у солдатських шеренгах; увечері ж, напередодні залишення міста нашими військами, 18 вересня 1941 р., Шпак виступив на радіо з патріотичними віршами. Незабаром з групою радянських військ у районі Борисполя потрапив у вороже оточення. Спроби вийти з ворожого кільця, пробитися до своїх не вдалися. Микола потрапив у полон. Концтабір. Голод, холод, хвороби. Проте йому вдалося випадково врятуватися. Трохи одужавши, він продовжував боротьбу відповідно до тих обставин, що склались у тилу ворога, у невеликому партизанському з’єднанні. А починати треба було все спочатку, адже не було ні зброї, ні заздалегідь створеного ядра організації, домовлених явок. Разом із своїми друзями він розгорнув широку антифашистську агітаційну роботу в селах Корнинського, Попільнянського, Фастівського районів. За час перебування у ворожому тилу, особливо в перші місяці 1942 р., М. Шпак написав багато поетичних творів, які були дійовою зброєю в боротьбі з окупантами. Поет вірив, що його слово потрібне людям, які потрапили у фашистську неволю⁸.

Характер тодішньої поезії – бойовий. “Було тоді не до душевних рефлексій, плутаних асоціацій. Писали кров’ю свого серця і слово вражало, поезія воювала”, – згадував поет М. Шеремет⁹.

19 липня 1942 р. М. Шпак і Петро Радченко пішли до будинку письменників і не повернулися. Недовгий творчий шлях судився М. Шпаку, він загинув, коли йому щойно виповнилось 33 роки, коли його поетичне слово набирало все більшої сили і художньої довершеності¹⁰.

Вірші поета-воїна ввійшли до золотого фонду української поезії. Вони неодноразово видавалися як на Україні, так і в перекладах російською мовою. Збереглися переклади віршів¹¹.

В особовому фонді М. Шпака зберігаються матеріали біографічного характеру, індивідуальні фото та фото батьків, дружини та дітей довоєнного періоду¹². Низка документів відклася у фондах літерату-

рознавців, поетів та письменників, побратимів по перу, які товаришували з М. Шпаком та працювали з ним у редакціях армійських газет. Це – спогади П. Баратинського¹³, І. Цюпи¹⁴, П. Усенка¹⁵, М. Шеремета¹⁶, В. Єніної¹⁷. Ім'я М. Шпака викарбовано на мармуровій дошці вічної слави в Будинку літераторів України. На честь поета-воїна названо вулицю в Києві та школу на його батьківщині в с. Липках.

Серед друзів М. Шпака, особливо в перші дні війни, вирізнялася постать О. Десняка (справжнє прізвище – Руденко), 100 років від дня народження якого минуло 17 березня 2009 р. У ЦДАМЛМ України зберігається архівний фонд письменника (ф. 868, оп. 1), що налічує лише одну справу – це рукопис оповідання “Галі – такій, як я її собі уявляю” (з підписом “Олекса Руденко. Клініка, 10.04.35.”). Проте тут також наявні численні архівні документи про його життя і творчість, статті та спогади сучасників і побратимів: М. Шеремета, О. Дяченка, М. Стельмаха, О. Ющенко, С. Голованівського, В. Іванисенка, Ф. Кириченка, фотодокументи.

О. Десняк народився 17 березня 1909 р. у с. Бондарівка Сосницького р-ну на Чернігівщині у бідній селянській родині. Придеснянські пейзажі, якими рясніють численні твори письменника, підказали йому взяти собі за псевдонім прізвище Десняк, під яким він і увійшов в українську літературу.

З 1916 р. по 1920 р. Олекса навчався у Бондарівській початковій школі, а семирічку закінчив у Макошині (1920–1923). 1927 р., закінчивши трудову школу, він вступив до Борзенського сільськогосподарського технікуму, а згодом – до Чернігівського інституту народної освіти, який закінчив 1931 р.

Здобувши вищу освіту, О. Десняк розпочав журналістську роботу в обласній газеті “Більшовик”, де був літпрацівником упродовж семи років. У чернігівських газетах і альманасі літературного об'єднання він друкував оповідання, нариси, статті¹⁸. З ранніх творів привертають увагу оповідання “Галі – такій, як я її собі уявляю”, “Арза”, “Алікова таємниця”¹⁹. Різні за тематикою, вони мають внутрішній зв'язок, позначені ліризмом і психологізмом.

Із указаних оповідань особливо виділяється перше, підписане справжнім прізвищем письменника. Вражають чудові, лагідні слова, якими воно закінчується. Це свідчить про філософське ставлення до жінки, піднесення її на вищий щабель.

1937 р. побачив світ великий роман О. Десняка “Десну перейшли батальйони”, який відразу поставив автора в число кращих письменників України. Успіх його був надзвичайний. Через рік одночасно з'явилися ще дві книги письменника – роман “Удай-ріка” і повість “Полк Тимофія Черняка”.

Незабаром у Львові розпочав видаватися журнал “Література і мистецтво”, редактором якого став О. Десняк. Тут надруковано його опові-

дання “Над могилою берізка” і “Біль у серці”. 1940 р. вийшла нова повість “Тургайський сокіл”.

Від серпня по вересень 1941 р., перебуваючи в резерві політуправління армії, О. Десняк працював у Харкові. У цей час письменник розгорнув велику роботу щодо видання серії книжок про героїв фронту і тилу, часто виїжджав на фронт, виступав з доповідями перед солдатами. Коли Київ опинився у загрозовому становищі, О. Десняк переїхав в столицю. Про це М. Шеремет писав у своїх спогадах: “У вересневі дні 1941 року, коли реально була окреслена складність воєнної ситуації в районі Києва, я зустрів Десняка в редакції армійської газети “Боевая красноармейская”, де він працював разом з письменниками М. Шпаком, Ю. Корецьким... Становище було винятково складним, але ми твердо вірили в перемогу, і в Києві залишались до останніх днів на своїх постах”²⁰.

У другій половині вересня О. Десняк разом із іншими бійцями потрапив у вороже оточення під Києвом, а 1 листопада щасливо вибрався з нього. У Воронежі, куди прибув він після виходу з оточення, зустріли його “з великою радістю, всюди було багато поцілунків, бо мене фактично не сподівалися бачити на цьому світі. Дуже тепло був прийнятий [Олександром] Євдокимовичем і Вандою”²¹. Уже потім, у м. Балашові, зустрівся з письменниками А. Малишком і А. Шияном.

Про ці трагічні дні С. Голованівський згадував: “Здоров’я письменника було дуже надірване. Але Олекса Десняк відмовився відпочивати. Він рветься знову на фронт, хоче бути разом з воїнами на передньому краї боротьби з лютим ворогом. На цей раз його призначають кореспондентом військової газети 6-ї армії, яка входила до Південно-Західного фронту. Вона вела воєнні операції в районах Харкова, Лозової, Барвінківської та Ізюма. У травневі дні 1942 року йшли тяжкі бої на Ізюмсько-Барвінківському напрямі, в долині річки Береки біля села Павлівка Друга на Харківщині. Тут О. Десняк вдруге потрапив у вороже оточення, з якого вже не вийшов...”²².

Життєвий шлях О. Десняка тривав лише 33 роки, але й за цей порівняно короткий час письменник створив понад 100 нарисів, оповідань і п’ять великих творів.

Ровесником М. Шпака і О. Десняка був письменник М. Гайдабура, чия творчість припала на 1930-ті роки.

13 травня 2009 року виповнилося 100 років від дня народження Михайла Денисовича Гайдабури. В ЦДАМЛІМ України зберігається архівний фонд письменника (ф. 721, оп. 1), що налічує 113 од. зб., серед яких творчі матеріали, документи біографічного характеру та особисті документи.

Народився М. Гайдабура 13 травня 1909 р. у с. Вербовому Пологівського р-ну Запорізької обл., у сім’ї наймита.

Після революційних подій 1917–1920 рр. працював разом із батьком у своєму господарстві ковалем. У 1928 р. – завідувач селянського будинку. У 1932 р. закінчив робітфак при Київському художньому інституті і перевівся на навчання до Одеського художнього інституту. 1932–1933 навч. рр. учителював у с. Вербовому. Згодом М. Гайдабура працював у газеті політвідділу Пологівської МТС. Восени того ж року його покликано до служби в Робітничо-селянській червоній армії. Служив у Червонопрапорному Балтфлоті. Після повернення з флоту працював у Гуляйполі секретарем редакції райгазети. Про це сказано в автобіографії письменника²³.

“Скромний і стриманий, вдумливий, закоханий у море, і для нього було величезною радістю, коли перша книжка оповідань “У морі” вийшла з друку” – згадував про М. Гайдабуру О. Копиленко²⁴. Це була єдина книга в українській літературі про наших моряків, написана пристрасно, з любов’ю письменником, який знав їхнє життя. Дружина письменника в листі до О. Копиленка про книжку “У морі” писала: “Я часто читаю эти строки написанные его рукой, и мне кажется, что я с Мишей разговариваю и как будто бы слышу его голос.”²⁵. Критика прихильно зустріла книжку молодого автора і його одразу прийняли до Спілки письменників.

Після цього прізвище М. Гайдабури часто зустрічалося на сторінках газет республіканських і обласних, де він друкував свої нариси, кореспонденції, оповідання. Повість “Відданість” було прийнято до друку харківським “Літературним журналом”. Вона увійшла в його другу книгу повістей і оповідань²⁶. Повість “Кронштадт” він закінчити не встиг²⁷. Але повість “Відданість” і другу книжку Михайло Денисович здав влітку, на початку червня 1941 р. Тільки почалася війна, офіцер флоту М. Гайдабура негайно опинився на своєму місці, на військовому кораблі Балтійського флоту. Його дружина у листі до О. Копиленка писала: “29 июня 1941 года – выехал он в Кронштадт... 31 августа 1941 года я с семьей эвакуировалась, а Михаил Денисович в это же время был переброшен в Черноморский флот, так мы потеряли с ним связь. Осталось у нас два сына: один Валерий 1937 года рождения, второй Владимир 1941 года рождения, имя которому дала по просьбе отца, но отца Володя не видел и отцу не пришлось видеть своего второго сына, ибо рожден он под грохот фашистских снарядов в дни эвакуации”²⁸.

Командування запропонувало М. Гайдабурі, як літератору, йти працювати у військову газету, він відповів: “Писати я буду, коли розіб’ємо фашистів. А зараз я прошу дозволу, товаришу командир, зайняти своє місце політрука...”²⁹. І він залишився на бойовому кораблі. Спершу служив політпрацівником на одному з кораблів Балтійського флоту. Через деякий час його відрядили у Севастополь. Командуючи загonom

морської піхоти під час оборони Севастополя у 1942 р., М. Гайдабура загинув.

В його особовому фонді зберігаються уривки його оповідань “Кронштадт”, “Відданість”, “Любов”, “Ведмідь”, “Дядя Міша”, листи дружини письменника та його особисті, а також спогади і статті С. Нікітіна та О. Копиленка.

Документи фондів Миколи Шпака, Олекси Десняка та Михайла Гайдабури є цінним джерелом до вивчення їхньої творчості.

¹ ЦДАМЛІМ, ф. 593, оп. 1, од. зб. 34.

² Там само, ф. 37, оп. 3, од. зб. 18.

³ Там само, ф. 784, оп. 1, од. зб. 9–11.

⁴ Там само, ф. 784, оп. 1, од. зб. 12.

⁵ Там само, ф. 36, оп. 1, од. зб. 30.

⁶ Там само, ф. 36, оп. 1, од. зб. 30.

⁷ Там само, ф. 784, оп. 1, од. зб. 36.

⁸ Там само, ф. 593, оп. 1, од. зб. 34.

⁹ Там само, ф. 36, оп. 1, од. зб. 30.

¹⁰ Там само, ф. 36, оп. 1, од. зб. 30.

¹¹ Там само, ф. 784, оп. 1, од. зб. 28.

¹² Там само, ф. 784, оп. 1, од. зб. 37.

¹³ Там само, ф. 139, оп. 1, од. зб. 77.

¹⁴ Там само, ф. 627, оп. 3, од. зб. 30.

¹⁵ Там само, ф. 593, оп. 1, од. зб. 34.

¹⁶ Там само, ф. 36, оп. 1, од. зб. 30.

¹⁷ Там само, ф. 37, оп. 3, од. зб. 18.

¹⁸ Там само, ф. 212, оп. 2, од. зб. 2508.

¹⁹ Там само, ф. 868, оп. 1, од. зб. 1.

²⁰ Там само, ф. 36, оп. 1, од. зб. 35.

²¹ Там само, ф. 36, оп. 1, од. зб. 35.

²² Там само, ф. 404, оп. 3, од. зб. 113.

²³ Там само, ф. 721, оп. 1, од. зб. 68.

²⁴ Там само, ф. 740, оп. 1, од. зб. 132.

²⁵ Там само, ф. 721, оп. 1, од. зб. 111.

²⁶ Там само, ф. 721, оп. 1, од. зб. 15–21.

²⁷ Там само, ф. 721, оп. 1, од. зб. 5.

²⁸ Там само, ф. 721, оп. 1, од. зб. 111.

²⁹ Там само, ф. 740, оп. 1, од. зб. 132.

Алла АКСЬОМ

Недоспівана пісня:

М. Шпак, О. Десняк, М. Гайдабура

Стаття містить архівні матеріали до 100-річчя від дня народження трьох українських письменників, життя яких обірвала війна, коли їм було за тридцять. Автор статті використовує як архівні документи про письменників (спогади, листування, уривки з творів, світлини, твори-присвяти, статті), так і друковані

видання про них. Розкрито життєвий і творчий шлях кожного з письменників крізь призму архівних документів, з дотриманням тематико-хронологічного принципу. Стаття написана зі знанням фактів, відчувається заглиблення автора в світ поезії і прози покоління майстрів слова 1930-х років. Стаття адресована широкому колу читачів.

Ключові слова: письменник; Микола Шпак; Олекса Десняк; Михайло Гайдабура; фронт; поезія; проза; кореспондент; газета; редакція; війна.

УДК-8У2

Алла АКСЕМ

Недопетая песня:

Н. Шпак, О. Десняк, М. Гайдабура

Статья содержит архивные материалы к 100-летию со дня рождения трех украинских писателей, жизни которых оборвала война, когда им было за тридцать. Автор статьи использует как архивные документы о писателях (воспоминания, переписки, отрывки из произведений, фотографии, произведения-посвящения, статьи), так и печатные издания о них. Раскрыто жизненный и творческий путь каждого из писателей сквозь призму архивных документов, с соблюдением тематико-хронологического принципа. Статья написана со знанием фактов, чувствуется углубленность автора в мир поэзии и прозы поколения мастеров слова 1930-х годов. Статья адресована широкому кругу читателей.

Ключевые слова: писатель; Николай Шпак; Алексей Десняк; Михаил Гайдабура; фронт; поэзия; проза; корреспондент; газета; редакция; война.

УДК-8У2

Alla AKSIOM

An unfinished song:

M. Shpak, O. Desniak, M. Haydabura

The article includes archive materials, devoted to 100-th jubilee from the birth of three ukrainian writers. These writers died when the war has begun. They were a little bit older then 30 years. In this article are used the following archive documents about writers: memories, letters, photos, parts of literature compositions and compositions-dedications. Also some printed publications about these writers are used in this article. In the article through the prism of archive documents can be found life and creative way of every writer. The structure of the article maintains chronologically topical principle. The article shows that it's author knows many facts not only about these 3 writers but about the whole world of poetry and prosaic literature from the generation of "word" masters of 1930-th. This article is addressed to a wide circle of readers.

Keywords: writer; M. Shpak; O. Desnjak; M. Gaydabura; front; poetry; prosaic literature; correspondent; newspaper; editorship; war.

UDK-8U2